

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ภูมิลำเนาเดิม	ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี
วันประสูติ	วันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี ฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ในรัชกาลที่ ๖
วันสถาปนา	วันศุกร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปี มะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๓๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ ในรัชกาลที่ ๙
พระชนมายุ	๑๐๐ พรรษา ๒๑ วัน
ทรงดำรงตำแหน่ง	
สมเด็จพระสังฆราช	๒๔ ปี ๖ เดือน ๓ วัน

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระนามเดิมว่า เจริญ คชวัตร ประสูติเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับ วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี พระชนกชื่อน้อย คชวัตร พระชนนีชื่อกิมน้อย คชวัตร ทรงเป็นบุตรคนที่ ๑ ในจำนวนพี่น้อง ๓ คน เมื่อทรงจำเริญวัย ทรงมีร่างกายอ่อนแอเจ็บปวดอยู่เสมอ คราวหนึ่งทรงป่วยหนักจนผู้ใหญ่ถึงกับคิดว่าจะไม่หาย และบอกว่า ถ้าหายจะให้บวชแก้บน ชื่อนี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา พระองค์ทรงมีนิสัยแสดงออกทางพระ ชอบเล่นเป็นพระ ทำคัมภีร์เทศน์เล็กๆ พัดยศเล็กๆ เล่นทอดกฐินผ้าป่า เมื่อพระชนมายุได้ ๘ พรรษา ทรงเข้ารับการศึกษาในชั้นประถมศึกษาที่ โรงเรียนประชาบาล วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ หรือเทียบเท่ามัธยมศึกษาปีที่ ๒

ทรงบรรพชา

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ จะมีน้ำออกบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม ๒ คน พระชนนีและป้าจึงชักชวนให้ทรงบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อแก้บนเสีย จึงตกลงพระทัยที่จะบรรพชา ในขณะนั้นทรงมีพระชนมายุ ๑๔ พรรษา ทรงออกบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีพระชนมายุ ๑๔ พรรษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ

วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี โดยมี พระเทพมงคลรังสี (ดีพุทธโชติ) เมื่อครั้งยังเป็นที่ พระครูอดุลยสมณกิจ เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม ซึ่งคนทั่วไปเรียกว่า หลวงพ่อวัดเหนือ เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระโสภณสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เมื่อครั้งยังเป็นที่ พระครูนิวาสมาจร เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งคนทั่วไปเรียกกันว่า หลวงพ่อวัดหนองบัว เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

เมื่อทรงบรรพชาแล้วได้จำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆาราม ครั้นวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ หลวงพ่อวัดเหนือได้พามาฝากไว้กับพระครู สังฆวโรนัย (อาจ) เจ้าอาวาสวัดเสนาห์ จังหวัดนครปฐม และได้เริ่มเรียนบาลี ไวยากรณ์ ณ วัดเสนาห์ในพรรษานั้น อาจารย์ผู้สอนเป็นพระเปรียญมาจาก วัดมกุฏกษัตริยาราม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อจึงได้พามาถวายตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ในขณะนั้นยังทรงดำรงสมณศักดิ์เทียบ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์) เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เพื่ออยู่ศึกษาต่อ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงได้รับพระเมตตาไว้ และทรงมอบให้อยู่ในความดูแลของพระครูพุทธมนต์ปริชา (เฉลิม โรจนศิริ ป.ธ.๓ ต่อมาลาสิกขา) ทรงได้รับประทานฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ว่า สุวฑฺฒโน ได้ทรงศึกษา พระปริยัติธรรม ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงสอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๔ ประโยค เมื่อยังทรงเป็นสามเณร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินหลวงที่วัดบวรนิเวศวิหาร ขณะนั้นมีการพระราชทานผ้าไตรแก่พระภิกษุสามเณรเปรียญทั้งวัด พระองค์เป็นสามเณรเปรียญรูปเดียวในศกนั้น ที่ได้เข้ารับพระราชทานผ้าไตรจากพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชนมายุครบอุปสมบทได้ ทรงกลับไปทรงอุปสมบทที่วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อวันที่จันทร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๗ ปี ระกา ตรงกับวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยมี พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม เป็น พระอุปัชฌาย์ พระครูนิวาสมาจร(เหรียญสุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระปลัดหรงเจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ทรงอุปสมบทแล้วจำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆารามอยู่ ๑ พรรษา แล้วกลับมาทรงทำทัฬหีกรรม (อุปสมบทซ้ำ) เป็นธรรมยุต ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ (ขณะนั้นยังนับเดือนเมษายนเป็นต้นปี) โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นภวงศ์ สุจิตฺโต)ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และพระรัตนธัชมุนี (จู อิศฺสรญาโณ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อทรงอุปสมบทอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ยังคงเวียนไปสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆารามอยู่อีก ๒ ปี และทรงสอบ เปรียญธรรมเรื่อยมาจนสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ในระหว่างนั้นพระองค์ยังได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและภาษาสันสกฤต กับสวามีสัตยานันทบุรี นักพรตชาวอินเดียด้วย

สมณศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่ในการพระศาสนา

เมื่อทรงสอบได้เปรียญชั้นสูงแล้ว ก็ทรงรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งทางวัดและทางคณะสงฆ์ นับแต่ ทรงเป็นครู สอนนักเรียนและบาลี และเมื่อมีวิทยฐานะเข้าเกณฑ์เป็นกรรมการตรวจนักเรียนธรรมและบาลีก็ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการตรวจนักเรียนและบาลีสยามหลวง ตั้งแต่นักเรียนชั้นตรีเรื่อยมาจนถึงชั้น ประโยค ๙ ต่อจากนั้นได้ทรงรับภาระทางการคณะสงฆ์ และการพระศาสนาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับคือ

- พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงเป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่งเป็นกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัย และเป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
- พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงเป็นพระวินัยธรชั้นอนุพุทธธรณ์และเป็นกรรมการสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะสามัญที่ พระโศภณคณาภรณ์ ทรงเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
- พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทชั่วคราว
- พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงเป็น กรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย และเป็นกรรมการ แผนกตำราของมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชาคณะชั้นราชในราชทินนามเดิม และได้เป็นผู้ร่วม ในคณะทูตพิเศษที่มหามกุฏราชวิทยาลัยส่งไปร่วมฉลองพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุพระอัครสาวก ณ กรุง พนมเปญ ประเทศกัมพูชา
- พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงเป็นกรรมการตรวจชำระคัมภีร์ฎีกา
- พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทถาวร
- พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้รับพระราชา ทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่พระธรรมวราภรณ์
- พ.ศ. ๒๕๐๑ ทรงเป็น กรรมการคณะธรรมยุต และเป็น กรรมการมูลนิธิส่งเสริมกิจการ พระศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.)
- พ.ศ. ๒๕๐๓ ทรงเป็น สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นการปกครอง ฝ่ายธรรมยุต
- พ.ศ. ๒๕๐๔ ทรงเป็น เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็น ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็น ประธานกรรมการสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็น ผู้รักษาการณเจ้าคณะธรรมยุตภาคทุกภาค และเป็นพระอุปัชฌาย์ และได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น นพระราชาคณะชั้นนเจ้าคณะรองที่ พระสาสนโสภณ

- พ.ศ. ๒๕๐๖ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็น กรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรกตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ ๕ สมเด็จพระญาณสังวร นับเป็นสมเด็จพระญาณสังวร พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์แรกคือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดราชสิทธาราม
- พ.ศ. ๒๕๑๗ ทรงเป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต
- พ.ศ. ๒๕๒๘ ทรงเป็น รอง ประธานกรรมการสังคีตการสงฆ์ ในการสังคายนา พระธรรมวินัยตรวจชำระ พระไตรปิฎก และเป็นสังฆปาโมกข์ปาลีวิไลพระวินัยปิฎก เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- พ.ศ. ๒๕๓๑ รักษาการณ์เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และทรงเป็นนายกกรรมการมหาเถรสมาคม และ นายกสภาการศึกษามหาเถรสมาคม

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๕๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) เป็นสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๓๒ ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พระเกียรติคุณ

การพระศาสนาในต่างประเทศ

เกี่ยวกับการพระศาสนาในต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจต่าง ๆ มาตั้งแต่ครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เช่น จัดให้มีการเทศน์เป็นภาษาอังกฤษ การสอนกรรมฐานแก่ชาวต่างประเทศ และจัดให้มีการสนทนาธรรมแก่ชาวต่างประเทศเป็นประจำทุกวันจันทร์ พุธ และศุกร์ โดยพระองค์ทรงเป็นผู้ดำเนินการด้วยพระองค์เองร่วมกับพระภิกษุไทย และพระภิกษุชาวต่างประเทศที่บวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร นอกจากนี้ ยังได้เสด็จไปปฏิบัติพระศาสนกิจในต่างประเทศอีกหลายคราว คือ

- พ.ศ. ๒๕๐๙ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตในต่างประเทศ ได้เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษและดูกิจการพระธรรมทูตในประเทศอังกฤษและอิตาลี
- พ.ศ. ๒๕๑๑ เสด็จไปดูการพระศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา ในประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์อันเป็นผลให้ต่อมาได้มีการวางแผนร่วมกับชาวพุทธใน ประเทศอินโดนีเซีย ในการที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศนั้น และได้ส่งพระธรรมทูตไทยชุดแรกไปยังประเทศอินโดนีเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒
- พ.ศ. ๒๕๑๔ เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศเนปาล ประเทศอินเดีย

และประเทศปากีสถาน ทำให้เกิดงานพีอี นพฺพพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศเนปาลขึ้นในขั้นแรกได้ให้ทุน จำนวน ๒ ทุน สำหรับภิกษุสามเณรชาวเนปาล เข้ามาศึกษา พระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย

- พ.ศ. ๒๕๒๐ เสด็จไปบรรพชากุลบุตรชาวอินโดนีเซีย จำนวน ๔๓ คน ที่เมืองสมารัง ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์สังฆเถรวาทอินโดนีเซีย
- พ.ศ. ๒๕๒๘ เสด็จไปทรงเป็น ประธานคณะสงฆ์ ทรงประกอบพิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถ วัดจกการัตถารวมจักรชัย ณ ประเทศอินโดนีเซีย และในศกเดียวกันนั้นได้เสด็จไป เป็นประธานบรรพชากุลบุตรคากยะแห่งเนปาล จำนวน ๗๓ คน ณ ประเทศเนปาล
- พ.ศ. ๒๕๓๖ เสด็จไปเจริญศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทย – จีนเป็นครั้งแรกตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาล จีน
- พ.ศ. ๒๕๓๘ เสด็จไปทรงเป็นประธานวางศิลาฤกษ์วัดไทย ณ ลุมพินี ประเทศเนปาล ซึ่งรัฐบาลไทยจัดสร้าง ถวายเป็น นพฺพบูชา และเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘

การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม

นับแต่ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะและถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ตลอดจนการก่อสร้างถาวรวัตถุอันเป็นสาธารณประโยชน์ในที่อื่นอีกเป็น จำนวนมาก

ถาวรวัตถุที่สร้างขึ้นใหม่ในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่

๑. ตึกกวีบรรณาลัย ห้องสมุดของสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย
๒. ตึกกวีชิรญาณวงศ์ อาคารเรียนของโรงเรียนวัดบวรนิเวศ
๓. ชุ่มปรางค์ที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนลานประทักษิณชั้น ๒ ของพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร
๔. ตึก ภ.ป.ร. พิพิธภัณฑวัตถุวัดบวรนิเวศวิหาร
๕. มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทจำลอง เป็นต้น

เสนาสนะและถาวรวัตถุอื่นๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่หมด ทั้งอาราม ส่วนการก่อสร้างถาวรวัตถุอื่นๆ ภายนอกวัด ตลอดจนการอุปถัมภ์การก่อสร้างวัดต่าง ๆ ได้แก่

๑. สร้างตึกกวีชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สำหรับเป็นตึกสงฆ์
๒. สร้างตึกกวีชิรญาณสามัคคีพยาบาล ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สำหรับเป็นตึกสงฆ์
๓. สร้างวัดสันติคีรี ณ ดอยแม่สลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
๔. ทรงอุปถัมภ์การสร้างโรงเรียนมัธยมญาณสังวร อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
๕. สร้างวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

๖. ทรงอุปถัมภ์การสร้างพิพิธภัณฑสถานจังหวัดกำแพงเพชร เฉลิมพระเกียรติ และ

โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดนาควัชรโสภณ จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น

ทรงอุปถัมภ์การก่อสร้างวัดในต่างประเทศอีกหลายแห่ง คือ

๑. วัดพุทธรังษี ในอุปการะของมหาวิทยาลัย ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย

๒. วัดจาการ์ตารธรรมจักรชัย ณ กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย

๓. อุโบสถวัดนครมณฑลศรีกัฏฐิวิหาร ณ เมืองกัฏฐิปุระ ประเทศเนปาล

๔. วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม ณ รัฐแคโรไลนาเหนือ ประเทศสหรัฐอเมริกา

นอกจากนี้ ทรงมีพระดำริให้จัดสร้างโรงพยาบาลถวายเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ทุกพระองค์ พระองค์ละ ๑ แห่ง รวม ๑๘ แห่ง เรียกว่า “โรงพยาบาล สกลมหาสังฆปริณายก” แต่ละแห่งได้อัญเชิญพระ
รูปหล่อของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ไปประดิษฐานไว้แห่งละพระองค์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของ
พุทธศาสนิกชนสืบไป

อีกทั้งทรงสร้างในส่วนของพระองค์เองขึ้นไว้ที่ จังหวัดกาญจนบุรีอีก ๑ แห่ง รวมเป็น ๑๙ แห่ง

ด้านพระนิพนธ์

งานด้านพระนิพนธ์นั้น ได้ทรงนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ อยู่มาก ทั้งพระธรรมเทศนา ธรรมบรรยาย พุทธประวัติ สารคดี
ธรรม และธรรมนิพนธ์ต่าง ๆ พอประมวลได้ดังนี้

ประเภทตำรา

พ.ศ. ๒๔๙๒ ทรงเรียบเรียงวากยสัมพันธ์ ภาค ๑-๒ เป็นหนังสืออธิบายบาลีไวยากรณ์ สำหรับ ใช้เป็นหนังสือ
ประกอบการศึกษาของนักเรียนบาลี

พ.ศ. ๒๕๑๒ ทรงเป็น ผู้ผู้อำนวยการในการจัดทำทานุกรม บาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์ขึ้นในงานทำบุญอายุ ๖๐ ปี หม่อมหลวงบัว กิติยากร พระชนนี ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อ
วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒

ประเภททั่วไป

ได้ทรงเรียบเรียงไว้เป็น นจำนวนมาก เช่น การนับถือพระพุทธศาสนา หลักพระพุทธศาสนา
พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ ๔๕ พรรษาพระพุทธเจ้า บัณฑิตกับโลกธรรม พุทธศาสนากับสังคมไทย
และตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (เล่ม ๒) เป็นต้น

ประเภทพระธรรมเทศนา

ได้ทรงเรียบเรียงไว้ และพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ เช่น ปัญจคุณ ๕ กัณฑ์ ทศพลญาณเทศนา
๑๐ กัณฑ์ มงคลเทศนาถึงมงคลคาถาที่ ๖ และโอวาทปาฏิโมกข์เทศนา ๓ กัณฑ์ เป็นต้น

ประเภทที่เริ่มให้มีการรวบรวมและแปล

ได้ทรงให้รวบรวมพระราชนิพนธ์ และพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จัดพิมพ์เผยแพร่ และทรงจัดให้พระภิกษุไทยร่วมกับพระภิกษุชาวต่างประเทศ ช่วยกัน แปล หนังสือ อัน เป็น คู่ มือ ใน การ คี ษ า พ ระ พุ ท ศ า ส น า ซึ่ง เป็น พ ระ นิ พ น ธ์ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นภาษาอังกฤษหลายเล่ม เช่น นวโกวาท วินัยมุข เล่ม ๑-๒-๓ พุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ เป็นต้น และนอกจากนี้ยังได้ทรงริเริ่มให้มีการแปลหนังสือพุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ เป็นภาษาต่างประเทศ เพื่อเป็นการเผยแพร่ และเป็นคู่มือการศึกษาพระพุทศาสนาสำหรับชาวต่างประเทศด้วย เช่น หนังสือภิกขุปาติโมกข์ อุปสมบทวิธี ทำวัตรสวดมนต์ เป็นต้น

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

- พ.ศ. ๒๕๒๙ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา
- พ.ศ. ๒๕๓๒ มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ
- พ.ศ. ๒๕๓๓ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๓๗ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา
- พ.ศ. ๒๕๓๘ มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๓๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๔๑ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญา ดุษฎี บัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย
- พ.ศ. ๒๕๔๓ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๔๕ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๔๗ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ถวายปริญญาครุ ศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาบริหารการศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ปริญญาครุ ศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาบริหารการศึกษา

พระกรณียกิจพิเศษ

พ.ศ. ๒๕๙๙ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเลือกให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในระหว่างที่ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึง วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๙๙

พ.ศ. ๒๕๒๑ ทรงเป็น พระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร ในการทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเป็นพระอาจารย์ถวายการอบรมพระ
ธรรมวินัย ขณะที่ทรงผนวชเป็น พระภิกษุและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร
ระหว่างวันที่ ๖ - ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑

ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน

๑. ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม
๒. เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต
๓. เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
๔. รักษาการเจ้าอาวาสวัดญาณสังวร ในพระบรมราชูปถัมภ์
๕. นายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย
๖. ผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต
๗. ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลฝายสงฆ์
๘. ประธานคณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนืองในเทศกาลวิสาขบูชา
๙. นายกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
๑๐. ประธานกรรมการมูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
๑๑. ประธานกรรมการมูลนิธิวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์